

GODINA 1903. U DALMACIJI

JULIJE GRABOVAC
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 949.718»1903«
Izvorni znanstveni rad

Prilmljeno: 1984-10-31

Burni događaji koji su tijekom 1903. godine potresali zemljama slaven-skog juga snažno su utjecali na nacionalno politički i društveno gospodarski život balkanskih Slavena, a posebno hrvatskog naroda kako u Banskoj Hrvatskoj tako i u Dalmaciji.

Nemiri u Banskoj Hrvatskoj, izbili kao posljedica nasilne madžarizacije, praćene grubom eksploatacijom materijalnih dobara zemlje i nacionalnim ugnjetavanjem, naišli su na neposredan odjek u Dalmaciji.

Reagirajući na impulse iz Banovine cijela je Dalmacija puna dva mjeseca bila zahvaćena valom demonstracija, koje su u znak solidarnosti s preko-velebitskom krvnom braćom od protumadžarskih prerasle u protuaustrijske, s naglašenim tendencijama rušenja povijesno preživjele Monarhije, da bi se ostvarilo ujedinjenje i oslobođenje hrvatskih zemalja u cilju stvaranja jedinstvenog državnog organizma sa susjednim južnoslavenskim narodima.

Borbenu inicijativu preuzeo je u svoje ruke prirodni centar Dalmacije Split. Političko i stranačko vodstvo grada i općine davalo je opći ton demonstracijama. Vodstvo je istodobno organiziralo i akciju sakupljanja dobrovoljnih novčanih priloga u korist postradalih u neredima.

Ta je akcija međutim proširena i na hrvatske iseljenike u SAD kao i u svijetu, odakle je zahvaljujući aktivnosti Glavnog odbora u Splitu stizala značajna novčana pomoć, koja je korištena da bi se ublažile nevolje postradanih u Banovini.

Istodobno upoznat je vanjski, uglavnom evropski svijet, sa stanjem u Banovini kao i sa ciljevima borbe protiv peštansko-bečke hegemonije putem niza napisa objavljenih u vodećim evropskim listovima.

Pod pritiskom demonstracija bečka je vlada bila primorana maknuti bana Khuena iz Hrvatske, no time nije uspjela smiriti Dalmaciju. Njezino ujedinjeno političko i stranačko vodstvo na sastanku održanom u Splitu krajem studenoga 1903. g. prihvatilo je program politike novog kursa, koji nije dopuštao nikakve rezerve u pogledu krajnjih ciljeva jedinstvene nacionalne politike prema Beču i Pešti u cilju ostvarenja nacionalnog ideala ujedinjenja i oslobođenja svih Južnih Slavena u jedinstveni državni organizam.

Burni događaji koji su potresali zemljama slavenškog juga 1903. godine presudno su utjecali na dinamiku procesa društveno-gospodarskog i nacionalno-političkog života južnoslavenskih naroda,¹ a posebno na prilike u prekovelebitskoj Hrvatskoj i njezinoj neposrednoj susjedi i posestrimi Dalmaciji.

Antikuenovska previranja u Banskoj Hrvatskoj,² odrazila su se posebno snažno u Dalmaciji.³ Poticaji koji su dolazili iz Hrvatske ustalasali

¹ Dinko Foretić, »Godina 1903. — godina progresivnih pokreta kod jugoslavenskih naroda«, *Zadarska revija*, 33, 1974. br. 1—2, str. 121 ss.

² O zbivanjima u Hrvatskoj 1903. objavljeno je više djela u domaćoj historiografiji, tako: Stjepan Radić, »Narodni pokret 1903«, *Allegheny*, 1903; Milan Marjanović, *Hrvatski pokret I, II*, Dubrovnik, 1904; Janko Ibler, *Hrvatske prilike 1903*, Zagreb, 1914, Mirjana Gross, »Narodni pokret u Hrvatskoj god. 1903«, *Historijski zbornik*, VII, Zagreb, 1954, str. 33—84; Julije Grabovac, »Na-

su snagom vihora javnost ove na izgled zapuštene i letargične provincije na periferiji austrijskog juga. Reagiranje u Dalmaciji, međutim, nije bilo samo neka vrsta spontane manifestacije formalne solidarnosti s prekovalebitskim krvnim srođnicima, nego je u stvari predstavljalo i izraz sazrele nacionalne svijesti potlačenog naroda, koji se žestoko i odlučno suprotstavio postojećim, neprihvatljivim društveno-gospodarskim i nacionalno političkim odnosima u povijesno preživjelom mnogonacionalnom habsburškom aglomeratu.

Kritički analizirajući, iz neposredne perspektive, nastala previranja, kao i rezultate, kako u Banovini tako i u Dalmaciji, zaključit ćemo da nemiri ni u Banovini ni u Dalmaciji nisu prerasli okvire općeg buntovnog raspoloženja svoga vremena. Ali, ipak se ne može jednostavno prijeći preko činjenice, da su burni događaji 1903. godine na ovom području, ne samo po dubini nego i po širini, bili daleko više od formalne manifestacije solidarnosti. Vrenje u Dalmaciji, iako potaknuto impulsima iz Banovine, kako svojim intenzitetom i vremenskim trajanjem, a posebno odlučnošću i sposobnošću političkog vodstva Pokrajine, pa brojnošću sudionika, veoma ozbiljno je, na ovom osjetljivom, neuralgičnom obalnom pojasu, prodrimalo temelje preživjele Monarhije, predskazujući u sutonu njezina postojanja i njezin skorašnji konačni rasap.

Još prije nego su izbili nemiri u Banovini u Dalmaciji se naziru ozbiljni simptomi protuaustrijskog raspoloženja, o čemu rječito govori incident koji je u veljači 1903. g. izbio u maloj dalmatinskoj zagorskoj varošici Imotskom, kad su rodoljubi, okupljeni u »Hrvatskoj Čitaonici«, prisilili upravu »Udruženja austrijskih vojnih veterana« da ukloni austrijske državne ambleme kojima su veterani bili okitili ulazna vrata zgrade u kojoj su se nalazile i prostorije Čitaonice.⁴

Inicijatori ovog incidenta, upravitelji Čitaonice Mirko Kolombani i Nikola Ligutić, osuđeni su na 14 odnosno 10 dana zatvora, nepretvoriva u novčanu globu.⁵

U predvečerje nemira u Banovini vodeći listovi u Dalmaciji, zadarški *Narodni list* i splitski *Naše Jedinstvo*, sadržajnim člancima upoznavali su javnost Pokrajine sa situacijom u Banovini,⁶ pripremajući je na skorašnje događaje.

rodni pokret u Hrvatskoj i njegov odraz u Dalmaciji«, *Mogućnosti*, Split, 1/1957; Vaso Bogdanović, »Hrvatski narodni pokret 1903/4«, *Rad JAZU*, knj. 321, 323. (kao knjiga 1961, knj. 398); Rene Lovrenčić, »Geneza politike novog kursa u Hrvatskoj god. 1903«, *Historijski zbornik*, Zagreb, 1965.

³ Julije Grabovac, »Split u narodnom pokretu protiv Khuena 1903«, *Mogućnosti*, Split, 4/1957, br. 1. str. 66—77.

⁴ Historijski arhiv — Zadar (u daljnjem tekstu HAZd) — Presidijalni spisi, fasc. 651 — Kotarski poglavar u Imotskom — Predsjedniku c. k. vojničkog veteranskog društva u Imotskom — Nr. 58/ris. — Imotski, 22. veljače 1903. — Odgovor predsjednika vojničkog društva veterana Velzeka — Kotarskom poglavaru — Imotski, Imotski 23. veljače 1903. — Up., *Naše Jedinstvo*, Split, br. 20, 10. III 1903. — Pišu nam iz Imotske..., *Narodni list Zadar*, 14. III 1903. »Imotski 8 ožujka. — Ples veteranskog društva i tobožnja uvreda austrijske zastave...«, *Il Dalmata*, Zadar, br. 25, 28. III 1903. — Da Imoschi...

⁵ HAZd, na istom mjestu — »Kazalo kazni, — Imotski 1. III 1903.

⁶ *Narodni list*, Zadar, 3. II 1903. — »Listovi iz Banovine«... 7. II 1903. — »Naša žalost tuđa radost« — 28. III 1903. — Govor Jurja Bijankinija na sjednici zastupničke kuće u Beču 20. III 1903. o zapostavljanju Hrvatske u pogledu investi-

Kad su izbili prvi sukobi demonstiranata s vladinim oružanim organima, tisak u Dalmaciji pomno prati ta zbivanja, otkrivajući i uzroke koji su ih izazvali.⁷ Tom prilikom izlažu žestokoj kritici banovinsko političko i stranačko vodstvo, a naročito one koji bi »...po svom položaju bili pozvani da ustanu na obranu zakona, na obranu časti i dostojanstva naroda...«⁸ Upravo, »...Taj demoralizatorni sustav...« — podvlači se — »...ne bi mogao toliko maha preuzeti, da ne nalazi u samoj zemlji povoljne uvjete...«

Na ovo je još prije četiri decenije ukazao dalekovidni Mihovil Pavlinović, koji ističe da, iako krivicu za stanje u Hrvatskoj snose Madžari... »...što despotski i nepravedno postupaju prema Hrvatima...«, ono ipak »...nisu Magjari krivi ako Hrvatska rađa i takve ljude, koji pomagaju Magjarima da Hrvatsku pod jaram upregnu...« Napokon, Khuen se »...ne bi usudio činiti u Hrvatskoj ono što čini...« kad uza se ne bi imao »...svu plejadu gmizavaca koji ga slijepo slijede i pomagaju...«⁹

Ovu žalosnu konstataciju potvrđuje i Juraj Strossmayer, koji rezignirano jadikuje nad nezavidnom stvarnošću u Hrvatskoj, u kojoj gospoduje »...sila, sila posvuda...«, a toj se sili ne može suprotstaviti »...trula inteligencija i siroti neuki puk...«¹⁰

S obzirom na takvo, depresivno stanje u Banskoj Hrvatskoj vijesti o događajima s onu stranu Velebita, koji su kulminirali zaprešičkom tragedijom i pogibijom seljaka borca Ivana Pasarića, dočekane su u Dalmaciji kao političko osvježanje, te su odmah razbudili javnost Pokrajine.

Dok je političko i stranačko vodstvo u Banovini svojim inertnim i oportunističkim držanjem izazivalo opće zgražanje,¹¹ dalmatinski rodoljubi, na čelu sa svojim političkim prvacima,¹² reagirali su kao jedan čovjek, rušeći pred sobom umjetno podignute barijere dualizma,¹³ kojima je vladajuća hijerarhija pokušala trajno, međusobno, razdvojiti dvije hrvatske zemlje.

⁷ Isto, 4. IV 1903, u napisu pod naslovom »Satrapija u Hrvatskoj« ukazuje na činjenicu da ovi događaji... »nisu nego neminovna posljedica zloglasnog režima magjarske većine, koja iza kako je pljačkaški predala i prodala Magjarima i ekonomski i politički Hrvatsku, sad hoće da silom bajuneta uguši narodni prosvjed...«

⁸ *Narodni list*, Zadar, na istom mjestu.

⁹ Isto, Zadar, 17. VI 1903, — »Čistimo augijske staje...«

¹⁰ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, II, Zagreb, 1936, s. 296.

¹¹ Šidak Gross Karaman Šepić, *Povijest hrvatskog naroda* (1860—1914), Zagreb, 1968, str. 213 — TRUMBIĆEVA ARHIVSKA OSTAVŠTINA (u daljnjem tekstu TAO) — u Znanstvenoj biblioteci u Splitu — Dr Ante Bijankini — Chicago — Anti Trumbiću — u Splitu, — Chicago 10. X 1903, (informirajući Trumbića o aktivnosti američkih Hrvata iseljenika za pomoć postradalima u Banovini osvrće se među ostalim i na ulogu banovinskog političkog i stranačkog vodstva... »Već su počele dolaziti amo glasine i pisma da se prinosi me šalju Austrijancima (u Split, kao gradu u austrijskoj Pokrajini Dalmaciji, op. J. G.) već ravno u Zagreb, bilo je nekih u našem odboru za to, ali valja reći pravo svi pak dr Gršković, koji pripoznaju kukavnu ulogu stranke sa onom njekearadom u Sabornici za doba kad je narod svoju krv prolivao — svi smo bili da se novac šalje na tvoju adresu u Splitu...«

¹² *Narodni list*, Zadar, 15. IV 1903. — Već 3. IV pravaški zastupnik iz Dalmacije Juraj Bijankini odlučnim je govorom osudio u bečkom Reichstagu politiku Madžara u Hrvatskoj...

¹³ Šidak — Gross — Karaman — Šepić, *n. dj.*, str. 214.

Buntovno raspoloženje u Dalmaciji slijedi domaći tisak, zbog čega su vodeći listovi u Pokrajini stalna meta austrijske cenzure, koja draistično sakati napise ili naprosto plijeni čitavu nakladu.¹⁴

Napisima kao što su ... »Još Hrvatska nij' propala«, pa ... »Hrvatska ne smije popustiti...« ili ... »Beč i Hrvati...«¹⁵ domaći tisak ne samo da prati i brižno registrira zbivanja u Banovini, nego istodobno potiče dalmatinske rodoljube da se javnim istupima solidariziraju s otporom braće protiv mađarske tiranije.

Na poziv ... »Dalmacijo progovori...«, progovori, ... »onako kako ti nalaže dostojanstvo i za jezik i za slobodu i za materijalno dobro cijelog naroda, progovori i prosvjeduju protiv Khuenta...«¹⁶ uzburkala se cijela Pokrajina sve tamo od Špiča do Raba, žestoko protestirajući protiv mađaronskog tlačenja i njegovih poslušnih epigona ... »kao protiv plaćeničkoj kliki, koja na temelju apsolutističkih patenata dolazi u sabor da glasuje, u urede da globi, u sudnice da po potrebi vješa...« Protiv takva sistema treba da se digne sva Hrvatska, a na pritisak odozgo neka se odgovori ... »pritisakom odozdo...«, pa će ... »Hrvatska ubrzo sa svog tijela ukloniti mađarsku upravu i mađarsko sudstvo...«¹⁷

Lavina narodnog gnjeva, motivirana ne samo nacionalnom nego i ljudskom solidarnošću s progonjenima u Banovini, jednom pokrenuta nije se dala nikakvim pritiskom zakočiti ili skrenuti.

Na provokacije, a posebno na zaprešičku tragediju, pa na, istini za volju, alarmantne i najvećim dijelom neprovjerene i netočne vijesti o brojnim egzekucijama diljem Hrvatske,¹⁸ narod je u Dalmaciji elementarnom snagom reagirao. O tome ni jedan grad, ni jedna varošica, ni jedno primorsko otočko ili zagorsko mjestance, nije stajalo po strani, manifestirajući punu podršku progonjenoj braći preko Velebita.

Izražavajući žalost za poginulim žrtvama terora cijela se Pokrajina zavila u crno, narod je u masi hrlio u hramove da oda počast mrtvim junacima, dočekivao parobrode društva »Ungaro-Croate« ili »Austrijskog Lloyd« , prisiljavajući zapovjednike da skinu mađarske zastave s pramca, odnosno da spuste zastave u znak žalosti na pola stijega.¹⁹

¹⁴ HAZd, Presidijalni spisi — Fasc. 651 — God. 1903. — Busta Ia — Atti ripartiti. — Poz. IX/2, 954. — Dopisom br. 18090, Split, 22. V 1903. Kotarski po-

glavar u Splitu izvješćuje Namjesništvo da je zaplijenjen br. 43 splitskog glasila *Naše Jedinstvo* radi izopačavanja činjenica. Od 700 tiskanih primjeraka 385 je na vrijeme zaplijenjeno. Odmah zatim zaplijenjen je i broj od 26. V zbog napisa ... »Pjesma domovine...« pa br. 55 od 3. VII zbog napisa »Za mučenike...« Istu sudbinu doživio je i broj 92 od 10. XI 1903. zbog napisa... »Njegovo Veličanstvo Kralj Hrvata Khuen Hedervary...« Isto tako zaplijenjen je i list *Crvena Hrvatska* iz Dubrovnika: br. 20 od 16. V 1903, pa br. 51 od 19. XII 1903; a također i *Hrvatska Kruna* iz Zadra: br. 27 od 4. IV 1903. *Narodni list* iz Zadra doživio je zaplijenu čitave naklade (br. 39 od 16. V 1903) zbog napisa: »Zašto će grof Khuen ostati ako privremeno ostane...«, a onda opet br. 54 od 8. VII 1903. zbog članka ... »U šatore svoje Izraelju...« (potpisan: Srbin), pa br. 81 od 10. X 1903. te br. 98 od 9. XII 1903. zbog članka ... »Pišu nam iz Gruža...«

¹⁵ *Naše Jedinstvo*, Split, br. 40, 12. V 1903.

¹⁶ *Isto*, 19. V 1903. br. 42.

¹⁷ *Narodni list*, Zadar, 16. V 1903.

¹⁸ Šidak — Gross — Karaman — Šepić, *n. dj.*, str. 214.

¹⁹ *Narodni list*, Zadar, 23. V 1903. — Odjek u Dalmaciji... U Šibeniku narod crnilom zamazao natpis »Göddle« na parobrodu društva Ungaro - Croata. — *Isto*, 3. VI 1903. — U Trogiru narod primorao zapovjednika parobroda da ukloni mađarsku zastavu — U Poveljima i Sumartinu na otoku Braču narod prisilio zapovjednika parobroda »Venecija« i »Duka« da spuste zastavu na pola stiega. — U Milni

Od početka travnja pa sve tamo do kraja lipnja 1903. Dalmacija je predstavljala pozornicu neprekidnih demonstracija i manifestacija u prilog progonjenima u Banovini. Političko i stranačko vodstvo Pokrajine, pa općinska vijeća, predvođena svojim načelnicima, prednjačila su u akciji sabiranja novčanih priloga za pomoć postradalima u Banovini.²⁰

Tih dana ... »dana slave...«,²¹ nitko, ama baš nitko, nije ostao pasivan.

Previranja u Banovini, međutim, najjače su se odrazila u Splitu. Grad je tih mjeseci, prema svjedočanstvima suvremenika, naličio vulkanskom grotlu,²² a svojim držanjem moćno poticao cijelu Pokrajinu da se pridruži borbi protiv nasilja u Hrvatskoj.²³ ... »Nikada, još nije se u Splitu osjećala ovakva divna i veličanstvena sveza srdaca. Za postradale kupi se na sve strane,²⁴ svak daje od bogata do siromaha, od radnika do težaka, muževi, supruge, mladići, djevojke. Ideal otadžbine još nikada u Splitu nije doživio ovakvo oduševljenje i privrženost na sve žrtve za postradale ...«²⁵

Stanje u gradu tih mjeseci rječito nam ilustrira izvještaj Kotarskog poglavara u Splitu Madirazze, od 6. srpnja 1903, u kome se kao posebno značajno navodi da neredi i demonstracije u Splitu sve više od protumadžarskih poprimaju karakter antiaustrijskih.²⁶

Nema sumnje da je na raspoloženje u Dalmaciji utjecala i dramatična smjena dinastije u Srbiji (10. VI 1903), a s tim u vezi i radikalni zaokret kako na unutrašnjem tako i na vanjskopolitičkom planu. Novoj Srbiji sada se pridaje značaj »jugoslavenskog Pijemonta«, kojemu treba da pripadne misija ujedinjenja i oslobođenja južnoslavenskih naroda od tuđina.

Na toj podlozi borbena inicijativa kako Splita tako i cijele Pokrajine sve više prerasta okvire opće hrvatske politike, prihvaćajući širu južnoslavensku orijentaciju, s krajnjim ciljem koji se može ostvariti samo na razvalinama Monarhije,²⁷ pa s tim u vezi nemiri pokrenuti događajima u Banovini očigledno predstavljaju svojevrsnu smotru kako

(Brač) zapovjednik broda »Budapest« morao je otploviti jer mu narod nije dopustio pristati u luku... Isto, 6. VI 1903. — U Trpanj doplovio parobrod »Croatia« sa 24 vojnika koji su čuvali mađarsku zastavu.. Nitko nije htio iskrcavati teret, a zapovjednik je sam morao presjeći konop kojim je brod bio privezan za kopno, jer nitko s obale nije htio konop odriješiti...

²⁰ *Narodni list*, Zadar, 23. V 1903; *Naše Jedinstvo*, Split, 22. V 1903.

²¹ *Naše Jedinstvo*, Split, 22. V 1903. — »Dani su ovo slave...«

²² *Isto*, 22. V 1903. — »Već više dana Split je živahan. Svak je od početka pomno pratio događaje, ali poslije vijesti u srijedu naš grad živi životom, diše dušom, osjeća srcem boraca u Hrvatskoj...«

²³ *Narodni list*, Zadar, 23. V 1903. — »Nad palim žrtvama... Slijedimo dičan primjer junačkog Splita...«

²⁴ TAO, Split — Iz popisa sabranih prinosa od 20. V 1903. proizlazi da je samo prvih dana akcije na sabiranju dobrovoljnih novčanih priloga sakupljena svota od 5.395,87 kruna...

²⁵ *Naše Jedinstvo*, Split, 22. V 1903. »Ovaj dio teksta zaplijenilo je Državno tužilaštvo...« — Up. HAZd, Pres. spisi, fasc. 651 — god. 1903. — № 18090 — Split, 22. V 1903. — s motivacijom... »wegen mehrerer Entstellungen von Tatsachen enthaltenen Artikel...«

²⁶ HAZd, na istom mjestu, Izvještaj c. k. Namjestveniškog Savjetnika upravitelja Kotarskog poglavarstva — Namjesništvu u Zadru — Spljet, dne 6. srpnja 1903. br. 487.

²⁷ HAZd, na istom mjestu, isti izvještaj.

raspoloženja tako i borbene spremnosti naroda za ostvarenje konačnog ideala.²⁸

Manifestirano raspoloženje i spremnost za otpor nasilju dokazali su ne samo odlučnost vodstva da se suprotstavi nezavidnoj političkoj konstelaciji, nego isto tako i zrelost svih slojeva naroda da slijedi vodstvo. Neprekidnim pritiskom na sistem i režim, svakodnevnim potvrđivanjem svjesne solidarnosti sa žrtvama nasilja,²⁹ formirao se duž cijele jadranske obale zbijeni front naroda, bez obzira na nacionalnu ili klasnu pripadnost.³⁰

Općinsko vijeće Splita, na čelu s načelnikom drom Vickom Milićem, slijedeći opću želju građana već je na prve vijesti iz Zagreba uputilo caru u Beč brzojavni protest protiv mađarskog nasilja u Banovini. Pozivajući i ostale općine da se pridruže ovoj akciji održan je u Splitu sastanak svih zastupnika u Pokrajinskom saboru, na kome je donijeta odluka da dalmatinski zastupnici zatraže audijenciju caru, radi intervencije u korist progonjenih u Banovini.³¹

Na velikom protestnom mitingu u Gradskom kazalištu, održanom 24. svibnja 1903, brojni govornici žestokim su riječima osudili teror u Hrvatskoj, posebno pri tom ističući da su se ovom protestu pridružili i Srbi, dokazujući time ... »da smo u času opasnosti braća iste krvi...«, što je prepuno kazalište pozdravilo frenetičnim pljeskom.

Po završenom mitingu formirala se povorka građana, koja je preko Obale krenula na »Gospodski trg« (danas »Narodni trg«, op. J. G.). No tu je povorku dočekaо vod žandarmerije, dok je opet odred vojnika stajao u pripravnosti kod Perivoja i Kazališta. Kličući protiv Khuena demonstranti su zaključili pohod pjevanjem »Lijepe naše...«³²

U međuvremenu državni ministar Körber odbio je zatraženu audijenciju dalmatinskih zastupnika caru,³³ što je izazvalo novu erupciju narodnog ogorčenja, tako da je Split, uslijed poduzetih mjera sigurnosti, poprimio izgled opsadnog stanja.³⁴ No uzaludne su bile mjere pritiska kojima se pokušavalo suzbiti otpor naroda i ugušiti njegovu spremnost na žrtve ... »ovo je prava, živa, srdačna, spontana želja puka za jedinstvo hrvatsko...«³⁵

Borbena solidarnost Dalmacije, a naročito držanje vodstva i naroda u Splitu, izazvala je oduševljeno reagiranje u Banovini.³⁶ To je bio samo

²⁸ Ivo Perić, *Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu*, Split, 1984, str. 86.

²⁹ HAZd, p. s. fasc. 650 — Busta II — № 787/ris. — Kotarski poglavar Splita Namjesništvu u Zadru, Split, 30. XI 1903. Izvještaj o održanom skupu stranačkih prvaka Dalmacije u Splitu...

³⁰ *Narodni list*, Zadar, 23. V 1903, ... »Nad palim žrtvama«; *Naše Jedinstvo*, Split, 22. V 1903, ... »Socijalisti su jučer u znak žalosti obustavili svoju skupštinu...« — ... »I talijanski Gabinetto u Splitu izrazio je saučeeće i odredio prilog za postradale...«

³¹ *Narodni list*, Zadar, 20. V 1903, 23. V, 27. V, 30. V 1903.

³² *Naše Jedinstvo*, Split, 26. V 1903.

³³ *Isto...*

³⁴ *Narodni list*, Zadar, 27. V 1903. »U gradu su...« izbile žestoke demonstracije, pa ni kordon žandarmerije i policije nije mogao spriječiti mase da prođu do parobroda »Hungaria«.

³⁵ *Naše Jedinstvo*, Split, 26. V 1903.

³⁶ *Narodni list*, Zadar, »Položaj u Hrvatskoj«. Odavajući priznanje dalmatinskim rodoljubima dopisnik iz Zagreba piše: »U tako kobnim časovima najljepša je utjeha odziv Dalmacije...« a ... »pisanje vašeg lista ovdje se prati s najvećim udivljenjem, a ne manjim zanosom bila je primljena vijest o zaključcima maestozne

novi dokaz da ugnjetački sistem nikakvim mjerama ne uspijeva prekinuti onu »nit koja vezuje Hrvatsku i Dalmaciju...«, a iskazanom jedinstvu Hrvatske i Dalmacije pripada i glavna zasluga »što je pokret zadobio toliki zamašaj...«.³⁷

Međutim, politički prvaci Splita nisu se ograničili samo na manifestacije solidarnosti s prekovalebitskom braćom, odnosno na verbalnu osudu madžaronskog nasilja, već su poduzeli sve potrebno kako bi posredstvom tiska upoznali evropsku i svjetsku javnost s teškim stanjem u Hrvatskoj kao i sa ciljevima borbe naroda protiv peštansko-bečke hegemonije. U tom cilju Odbor u Splitu sastavio je i uputio brzojave prvaku francuskih socijalista Jaurèssu, te vodećim evropskim listovima. Međutim, ova brzojavna izvješća nisu stigla do odredišta, jer ih je austrijska poštanska uprava u gradu odbila proslijediti.³⁸ Ali i tome se doskočilo, tako što se preko dra Ante Tresića Pavičića uspjelo proslijediti više napisa, koji su objavljeni u vodećim evropskim glasilima.³⁹

Za upoznavanje francuske javnosti sa situacijom u Hrvatskoj zasluga pripada i novinaru V. Jelaviću. On je, iako dopisnik službenih *Narodnih Novina* u Zagrebu, potajno radio u prilog narodnog pokreta, pa je, pod pseudonimom,⁴⁰ uspio objaviti više članaka u pariskim listovima i tako informirao francusku i evropsku javnost o teškoj stvarnosti u Banovini.

Opće prilike i stradanja u Hrvatskoj nametali su potrebu hitne pomoći, koja je ne samo bila prijeko potrebna, nego je trebalo da djeluje ohrabrujuće.⁴¹ Imajući to u vidu političko vodstvo u Splitu odlučilo je pokrenuti i objediniti akciju na prikupljanju dobrovoljnih novčanih priloga, i toj akciji pridati ne samo humano nego i nacionalno-političko značenje.⁴²

Kako su potrebe za pomoć zahtijevale hitnost, to se još prije formalnog konstituiranja u Splitu formirao privremeni Odbor, koji je odmah počeo djelovati. Organizacija prikupljanja pomoći povjerena je dru Vicku Mihaljeviću i Juri Kapiću, koji su uživali punu podršku općinske uprave i njezina blagajnika Dujma Mikačića.⁴³

Članovi ovog Privremenog Odbora odmah su angažirali rodoljubnu omladinu, koja se ... »sa patriotskim žarom prihvatila sakupljanja milodara...«⁴⁴

³⁷ Isto, 10. VI 1903.

³⁸ TAO — Up. Julije Grabovac, »Split u narodnom pokretu protiv Khue- na 1903...«, *Mogućnosti*, Split, 1957. br. 1, bilj. 10, str. 74.

³⁹ Isto, bilj. 11. str. 77.

⁴⁰ Na istom mjestu. Objavljujući svoj članak o financijskim odnosima između Hrvatske i Ugarske, piše iz Pariza 17. VI 1903. Trumbiću: »Molim da sadržaj ovoga pisma smatrate povjerljivim. Moj članak će izaći pod pseudonimom. Shvatit ćete...«

⁴¹ Na i. mj. Frano Supilo — Josipu Smodlaku u Splitu — 8. VII 1903: »Narodu valja činom pokazati da ga se u nevolji ne zapašta, i da ima dobrih ljudi koji će mu pomoći ako se izloži. To će donijeti ploda za budućnost...«

⁴² Na i. mj. Ante Trumbić — Melku Čingriji u Dubrovniku, 12. V 1903. poziva ga na sastanak u Split za 27. V, upravo na zajednički dogovor na kojemu će se razmotriti prilike u Hrvatskoj.

⁴³ HAZD, n. mj. — fasc. 650, — Nr. 786 — res. Split, 28. XI 1903. — Kotarski poglavar Splita — Namjesništvu u Zadru, izvješćujući o organiziranju sabiranja pomoći za Dujma Mikačića ističe: »der hiesige Gemeinde kassier Dujam Mikačić, welcher ein gemässiger Pravaß und Vertrauensperson des Bürgermeisters Milčić ist und in den hiesigen politischen Kreisen ziemliches Ansehen genießt, ...«

⁴⁴ TAO — Sačinjeno je 14 popisnih lista u koje su se upisivali novčani prilozii. Među sakupljačima posebno su se istakle rodoljubne djevojke Zora Mikačić, Ina Smodlaka, Jelka Vrdoljak, Kamila Goršetić, Marija Sirišćević, Julija Tartaglia, Vjekoslava Perić, Antica Bezić, Dobrila Buzolić, Tonka Šurić, Anka Smodlaka, Mici

No uskoro se za cijelu Pokrajinu formirao »Glavni odbor«, koji se prihvatio posla da koordinira i integrira ovu humanitarno-političku aktivnost. U Glavni odbor ušli su najugledniji politički prvaci Dalmacije i Splita, među kojima dr E. Grgić, dr J. Smodlaka i dr A. Trumbić,⁴⁵ a oni su, shvaćajući značenje momenta, odlučili ovu akciju ne samo proširiti nego i produbiti.

Akciji sabiranja novčanih dobrovoljnih prinosa za postradale u Banovini uključili su se najširi slojevi naroda,⁴⁶ pa je tako ona poprimila i značenje jedinstvenog otpora peštansko-bečkoj hegemoniji i režimu pritiska.⁴⁷

No, Glavni odbor u Splitu nije se ograničio samo na akciju koja bi imala lokalni ili regionalni karakter, nego je s događajima i stanjem u Hrvatskoj i reagiranjem na slavenskom jugu želio upoznati i zainteresirati i Hrvate izvan domovine, u prvom redu one u Sjedinjenim Američkim Državama. Trebalo je i ove raseljenike ne samo upoznati s političkom stvarnošću u zemlji i borbi protiv nje, nego ih istodobno i angažirati u akciji sabiranja materijalne pomoći žrtvama Khuenova režima, i tako trgnuti ih iz opće letargije u koju su pod utjecajem nove sredine i bitno izmijenjenih uvjeta života sve dublje tonuli, zaboravljajući postepeno narodnosno porijeklo i gubeći vezu sa starom domovinom.⁴⁸

U tom cilju Glavni odbor u Splitu obratio se iseljenicima posebnim apelom,⁴⁹ pozivajući ih da se priključe općim naporima za pomoć postradalima u Banovini.

No, još prije nego je Glavni odbor iz Splita pozvao američke Hrvate iseljenike, odnosno čim su u Ameriku prodrle vijesti o narodnom pokretu u Banovini protiv Khuena, već 7. svibnja 1903. Odbor »Narodne Hrvatske Zajednice« u Alleghenyju uputio je posebni proglas na članove Zajednice, pozivajući članove da svojim obolom ublaže patnje onih koji zbog otpora ugnjetaču stradaju.⁵⁰

⁴⁵ Isto, 23. listopada 1903. iz Odbora je istupio dr Smodlaka, pa je na njegovo mjesto kooptiran Vicko Milić.

⁴⁶ *Naše Jedinstvo*, Split, 22. V 1903. »Za postradale kupi se na sve strane, svak daje od bogata do siromaha, od radnika do težaka, muževi, supruge, mladići i djevojke...«

⁴⁷ Isto, Poziv Općinskog vijeća grada Splita narodu da sudjeluje u protestnom mitingu u Općinskom kazalištu završava se poklicima »Dolje Khuen«!, »Slava Hrvatskoj, našem Pijemontu!«, »Slava mučenicima kao utemeljiteljima jedne nam slobodne, sretne domovine...«!

⁴⁸ TAO — U pismu Anti Trumbiću iz Chicaga, 10. X 1903. dr Ante Bijankini, analizirajući raspoloženje među hrvatskim iseljenicima u SAD, piše: »Narod amo bolje zaslužuje, te bolje i raskošnije živi i to od plate do plate, prema tome veće potrebe i luksuz, a srazmjerno rastu i djeca. Kad se djeca udome i ponarastu, a kad otac postara, nitko više ne misli za domovinu, po onoj ubi patria ibi bene... Škola i ambijent prave sve ostalo. te tako druga generacija najbolji je kontingent za američansku narodnost.

U ovome leži pogibelj sadašnje i ovakove imigracije, larma i pjeva o domovini, kad ga obitelj pritisne i, kad se udomi 75% je izgubljeno za mater domovinu...«

⁴⁹ Tekst apela koji je Glavni odbor u Splitu uputio hrvatskim iseljenicima u SAD nisam našao među dokumentima iz Trumbićeve arhivske ostavštine.

⁵⁰ TAO — Proglas počinje pozivom: »Braćo Zajedničari...«, a onda se u uvodnom dijelu daje kratka informacija o događajima u Hrvatskoj, a posebno se ističe mučenička pogibija seljaka Ivana Pasarića, »koji je branio pravo i čast domovine«, a njegova žrtva »vapije u nama, koji smo u zemlji slobode i ravnopravnosti...«

Iz veoma obimne i iscrpne korespondencije predsjednika splitskog Glavnog odbora dra Ante Trumbića s prvacima Zajednice hrvatskih iseljenika u SAD, a posebno s drom Antom Bijankinijem (liječnikom, bratom urednika zadarskog *Narodnog lista* Jurja Bijankinija, op. J. G.) iz Chicaga,⁵¹ očito je da su se vodeći ljudi u Zajednici već od ranije intenzivno angažirali u akciji sakupljanja novčanih priloga za postradale. Isto tako ova korespondencija pruža nam uvid u političko raspoloženje iseljenika Hrvata, koji su se, pod utjecajem pojedinih prvaka, zbog udaljenosti i neobaviještenosti, zanosili euforičnim nestvarnim političkim planovima, lišenim svake ozbiljne osnove.⁵²

Iseljenički prvaci u SAD dobro su, međutim, poznavali prilike u Banskoj Hrvatskoj, osobito što se tiče oportunitizma Khuenovih madžaronskih epigona iz samozvane tzv. »Narodne stranke«,⁵³ pa su sasvim odobrivali to što je Split preuzeo u svoje ruke ovu humanu i nacionalno političku inicijativu, smatrajući ga ishodištem borbene aktivnosti u zemlji.⁵⁴

Djelovanjem nacionalno svjesnih prvaka među hrvatskim iseljenicima u SAD bila su prikupljena znatna novčana sredstva, koja su onda doznačivana splitskom Glavnom odboru, koji je na taj način mogao ublažiti mnogu patnju, otrti mnogu suzu.⁵⁵

okolnostima može najbolje učiniti »ako pritečemo u pomoć njegovoj uciviljenoj supruzi i kukavnoj dječici, i tako doviknemo svakome i svima, da rana Ivana Pasarića i u našim srcima krvani, a suze njegove sirotinje padaju na naša lica...« Isto tako »priskočimo u pomoć i hrvatskim đacima, kojim je oduzeta podpora za učenje zato što su izrazili svoje rodoljubno čučenje, priskočimo im u pomoć da ne padnu na milost i nemilost hrvatskih dušmana...« Proglas se završava: »U našoj domovini nastali su ozbiljni dani, naša braća prolijevaju svoju krv. Znajte braćo da se drvo slobode krvlju zaljeva. Bez krvi nema slobode. Mi ne možemo preskočiti širokoga mora da se nađemo u redovima naših mučenika, da š njima zajedno trpimo i krv svoju prolijemo, ali nam je ipak moguće pomoći im novčano, onima koji su tako užasno nastradali...« Proglas su potpisali: P. Pavlinac, gl. preds. i J. Ljubić, glavni tajnik. Dostavljajući primjerak ovog proglaša Anti Trumbiću u Split, na dnu teksta je dopisano: »Ovaj proglas izdali smo čim smo doznali za početak bune i prije nego nas se je na to pozvalo iz domovine«. U Alleghenyju, dne 7. V 1903.

⁵¹ Up. Julije Grabovac, n. dj., str. 68 ss.

⁵² TAO — U već navedenom pismu od 10. X 1903. dr Ante Bijankini, opisujući stanje među hrvatskim iseljenicima u SAD, ističe: »N. York je anti Frank, Allegheny se dijeli u Obzoraše i domovinaše, realiste i panslaviste te magjarone (Dr Kovačević, rođak velikog župana) i Bosance (popovi ex fratri — Rajić — Lauš), onda struja jugoslavensko-socijalistička i panruska.

Ovi svi jako prisižu na hrvatsko državno pravo, hoće rezoluciju za postaviti na nogama veliku Hrvatsku, hoće skinuće dinastije Habsburgovaca, uništenje Nijemaca, Magjara i Srba, a k tome da se svi Hrvati u Americi u ime prosvjete i trbuha naturaliziraju, tj. postanu Amerikanci.«

⁵³ Isto — Dr Ante Bijankini se slaže s Trumbićem o žalosnom stanju u Banovini, te o »jalovosti banovinske oficijelne opozicije i stranačkih vogja...« kao i jadne uloge »naše istrošene inteligencije koja se podala suck und puck u ruke tuđina«.

⁵⁴ Isto — Dr Ante Bijankini — Trumbiću u istom pismu: »Već su počeli dolaziti amo glasovi da se prinosi ne šalju Austrijancem, već ravno u Zagreb, bilo je i nekojih u našem Odboru za to, ali valja pravo, svi pak dr N. Gršković koji pripoznaju kukavnu ulogu stranke sa onom njekaradom u Sabornici za doba kad je narod svoju krv prolijevao, — svi smo bili da se novac šalje na tvoju adresu u Split...«

⁵⁵ TAO — Prinosi iz Amerike stizali su susljedno. Tako je Odbor »Hrvatske Zajednice iz Alleghenyja izvjestio pismom od 30. VII 1903. da je na Trumbićevu adresu doznačena suma od 10 000 kruna, te da je zaključeno da se doznači još 25.000.- kruna (potpisan predsjednik: Pavlinac). Isto tako Odbor »Narodne obrane«

Sasvim shvatljivo, ni ova akcija nije tekla posve glatko. Među iseljenicima našlo se ljudi raznih boja i shvaćanja, pa su neki od njih ovu rodoljubnu i humanu aktivnost pokušavali dezavuirati i onemogućiti.⁵⁶

No usprkos pritiscima akcija sabiranja pomoći za postradale u Banovini, među Hrvatima iseljenicima u obim Amerikama i u svijetu odvijala se bez većih zastoja.

Jedan od najistaknutijih prvaka u čikaškom Odboru hrvatskih iseljenika dr Ante Bijankini informirao je Trumbića o situaciji u redovima hrvatskih iseljenika, kao i s frakcijama u iseljeničkim zajednicama. Reagirajući na to Trumbić je u posebnom pismu pozvao iseljeničko vodstvo da ukloni nesuglasice i poradi na učvršćivanju jedinstva među iseljenicima, jer se u domovini »bolno dojmljvu glasovi koji dolaze iz tamošnjih strana o neslozi Hrvata«. Stoga piše Trumbić, »ako želite dobra sebi i narodu nemojte se za Boga cijepati, već se nastojte organizirati što možete bolje i složnije... U ovoj monarhiji vlada veliki metež, a na Balkanu svaki čas se očekuje da bukne rat...« Veliki su događaji na pomolu, gdje će se »raditi i o našoj koži«, pa upravo zbog toga treba se okupiti »kako nas događaji ne bi zatekli...« U takvim okolnostima »domovina će trebati pomoći, ali ta će pomoć biti slaba, ako li se tamošnji Hrvati budu cijepati...«⁵⁷

Da su ti apeli postigli svoju svrhu dokazuje i činjenica, što je pomoć za postradale počela pristizati ne samo iz SAD, nego i sa svih strana svijeta,⁵⁸ čime su znatno ublažene posljedice nasilja.⁵⁹

iz Chicaga izvijestio je Trumbića, 22. X 1903, da je doznačio prikupljenih 8.439.-kruna »za nastradalu našu junačku braću u Banovini...« U zaključku ističe se: »Kada su do nas doprli glasovi o sveopćem narodnom ustanku protiv Kluenovštini, srce nam se razigralo od veselja, duša nam se podigla, a vjera u budućnost hrvatskog naroda učvrstila i na gubeć suviše rieči dali smo se na rad i što mogosmo učinismo.« Na vijest o doznačenoj novčanoj pomoći iz SAD Supilo je iz Rijeke već 13. srpnja 1903. zamolio Trumbića da što prije uputi pomoć postradalima, jer »hitnja je velika, za neke je krajeve gdje obitelji unesrećenih, zatvorenih živu od prosjačenja i kubure...«

⁵⁶ TAO — A. C. Jankovich iz Chicaga, u pismu 12. XII 1903, objašnjava da bi se među hrvatskim iseljenicima u SAD uspjela sakupiti predviđena i obećana pomoć od 20.000.- dolara, »da se nisu ustali ovdašnji popovi u Pensilvaniji, a na čelu im stari i poznati Magjaron, dr Kovačević, koji su u svom listu 'Hrvat' donesli uprav gdnih rieči, u kojima su bacili javnu sumnju na d. Odbor u Chicagu, a tako i na vas gospodo tamo, tj. stavili su pitanje, kako smo mi mogli pošiljati novac na dom Jurja Bijankinija i kako to sada možemo činiti na Dr Trumbića, tako rekući htje-doše sve omalovažiti... Istina je Dr Ante Bijankini i don Niko Gršković i više drugih, odbili su tu navalu i prostotu, ali narod čita i među njime leprše, a lako je narod odvratiti, a ponajviše u stvari gdje treba dati. S time su krvnici narodni učinili najmanje po 15.000 dolara štete narodnoj stvari...«

⁵⁷ TAO — Trumbić, Split 26. IX 1903, u zahvalnom pismu Iseljeničkom Odboru u St. Louisu.

⁵⁸ TAO — Tako su stizale novčane doznake i iz Latinske Amerike te iz drugih krajeva svijeta gdje su živjeli ili privremeno boravili Hrvati. 4. VIII 1903. doznačio je Ivan Milić iz Villa Constitucion 61.- dol.; Hrvati iz Durbana, 15. VIII 1903, doznačili su 239,25 kruna; 15. VIII Hrvati iz Punta Arenas sakupili su i doznačili 88.- funta; Albert Marangunić, 10. IX 1903, iz Parane poslao je svoj obol od 152.- kruna. Svoj doprinos poslali su i hrvatski iseljenici iz naseobine Myuni, pa 20. IX 1903. Hrvati iz Ismailije, nešto ranije, 10. VIII; i Hrvati iz Dowwna; Društvo »Zvonimir« iz Chicaga doznačilo je svoj prilog 17. IX 1903, a onda Hrvati i Srbi iz W. Australije, 10. X 1903, pa Hrvati iz Antofagoste, 1. IX 1903, iz Pretorije (Transvaal), iz Nove Zelandije, iz Taitala (Južna Afrika) itd.

⁵⁹ TAO — Glavnom odboru u Splitu prispjelo je mnoštvo molbi, upravo vappa za pomoć. Među tim molbama bilo je i vrlo potresnih. Tako Nikola Dremenić iz Jelenovca, a Stara Bistra u pismu od 21. I 1904. navodi kako je zajedno

Iako je Glavni odbor iz Splita pomagao gdje god se za to ukazala opravdana potreba, bilo je dakako i pokušaja spekuliranja s nacionalnim osjećajima i tobožnjim zaslugama za domovinu. Našao se poneki pojedinac koji je pokušao iskoristiti priliku i što god za sebe ušičariti.⁶⁰ Dakako, Odbor je veoma racionalno i obazrivo postupao, jer da nije tako činio »novac što je iz Amerike došao« — piše F. Supilo Trumbiću — »ne bi dostajao da ga je deset puta toliko, ako se uzme u obzir da je zatvorenih bilo preko 3500«. Supilo smatra, da »postradali u pravom smislu riječi jesu obitelji ubivenih i ranjenih, a ovo drugo je sve ništa«. On osobito prigovara Zagrepčanima »da premnogo traže«. Osuđujući banovinsko stranačko vodstvo, koje pritiskom na splitski Glavni odbor pokušava izvući što više sredstava, kako bi tobožnjom brigom za postradale, post festum, vratilo poljuljano povjerenje naroda, Supilo zaključuje: »prvaci su se ponijeli kukavički, pa zašto se ne maše dublje u džep i izvade koju stotinu, osobito kaptolska gospoda«. ⁶¹ To ga veoma žalosti, pa se nikako ne može pomiriti s tim »da ovaj novac Američana i Dalmatinaca tolikim znojem stečen i tolikim oduševljenjem priložen prođe bez koristi«. Iz toga razloga preporuča Trumbiću i Odboru: »Drži tvrdo i ne daj no onoliko koliko manje možeš«, pa zaključuje: »osobito me strah zagrebačkih dobrotvora, koji sami šuplje stoje«. ⁶²

s Ivanom Pasarićem »onu prokletu zastavu magjarsku pomagao skidati« pa je »plaćeni vlaški dušmanin prostreljio meni glavne organe, od kojih rana više neće da zacijeli«. Moli pomoć, jer se nalazi »u velikoj nuždi sa majkom«. Aleksandar Duma iz Zagreba izgubio je mjesto zbog sudjelovanja u nemirima i odsjedio u zatvoru mjesec dana. Ferko Milčić, opet, zbog sudjelovanja u nemirima, a nakon izdržanog dvomjesečnog zatvora izgubio oprost od školarine. »Pravnik sam četvrtog tečaja, pak ako ne bi mogao platiti školarinu, morao bi za vazda napustiti nauke, a time bi mi egzistencija bila totalno uništena«. Hugo Šarić, knjižarski pomoćnik, osuđen 1902. zbog sudjelovanja u protusrpskim demonstracijama na 4 mjeseca zatvora. Kaznu izdržao u Sremskoj Mitrovici. U demonstracijama 1903. nije sudjelovao, no svejedno uhapšen i osuđen na 3 mjeseca zatvora. Izbacjen s posla, izdržava bolesnu majku i sestru...« (4. IX 1903.) — Daleko bi nas odvelo kad bismo nanižali sve molbe upućene bilo neposredno Trumbiću, ili preko Jurja Bijankinija, odnosno F. Supila. Glavni odbor, nakon provjere navoda, gdje god se pokazalo opravdanim upućivao je pomoć u većim ili manjim novčanim iznosima.

⁶⁰ TAO — n. — Tako župnik Miroslav Babić iz Grobnika, u pismu od 9. IX 1903, moli Glavni odbor u Splitu da doznači pomoć za 19 njegovih župljana, koji su radi sudjelovanja u nemirima odsjedili 2 i 1/2 mjeseca u zatvoru Sudbenog stola u Ogulinu. Njih trinaestorica osuđeno je na dva mjeseca do godine dana zatvora. Dok su sjedili u istražnom zatvoru hranu im je u zatvoru donosio gostioničar iz Ogulina, koji sada traži da mu se to plati. Međutim iz pisma župnika Babića od 28. IX 1903. čini se da je Odbor odbio podmiriti pretjerani račun gostioničara, već mu, a na savjet Supila, preporučuju »neka se ovi mladići puste tužiti, ali naprosto neka birtaša nasamare...« Župnik se ne slaže s ovim savjetom, već ističe da bi prihvaćanje ovog prijedloga izazvalo nepovoljno reagiranje javnosti, a osobito bi se loše odrazilo na mišljenje o Odboru, koji »neće da plati hranu onima, koji su prem uzdržavatelji svojih roditelja, stradali kroz mjesec u Khuenovim tamnicama«. Isto, F. Supilo — Trumbiću, Rijeka, 30. IX 1903, osuđuje zahtjev odvjetnika Marna iz Senja, koji je, dok su svi odvjetnici branili optužene sudionike u neredima badava, podnio račun na 980.85 kruna. Zgražajući se na takav postupak Supilo piše: »ako ovaj podnosi račun... onda bi ti i ja, imao poslati račun za 65 zaplijena lista, koje pretrpih *jedino* uslijed pokreta... Kud bismo onda došli? Senjski račun u svojoj suhoparnosti izgleda mi tako pretorijanski da je usus brisanje odvjetnikove sume...« U nastavku Supilo navodi: »Senjani napokon nisu htjeli saučestvovati u narodnom pokretu. Uzalud su bila sva nastojanja, oni su slušali naloge dr Franka. Njihova demonstracija nije bila ni proti grbovim ni ništa, nego su jedne večeri porazbijali prozore Krajacsu, a to su više lokalne razmirice nego li politički motivi.«

⁶¹ TAO — U istom pismu.

Odbor u Splitu, slijedeći ne samo Supilove preporuke nego i razbor, veoma je vješto manipulirao primljenim sredstvima,⁶³ pomažući u svim slučajevima gdje je za to postojala opravdana potreba,⁶⁴ što je naišlo na toplu i iskrena priznanja od strane postradalih, a to je bila i jedina nagrada Odboru za humanu požrtvovnost njegovih članova.⁶⁵

Zaključujući svoju humanu aktivnost Glavni odbor u Splitu iznio je pred javnost Pokrajine rezultate svoje aktivnosti, po čemu je doprinosima rodoljuba u Pokrajini i doprinosima hrvatskih iseljenika iz SAD sabrana zamašna svota od 88.676,20 kruna. Od te svote za postradale izdato je 36.296,84 kruna. Pretičak od 52.376,36 kruna, zaključkom Odbora, namijenjen je i izručen predstavnicima Đačkog pripomoćnog društva u Pazinu, u svrhu osnivanja konvikta za učenike Hrvatske gimnazije u Pazinu.⁶⁶

U međuvremenu u Hrvatskoj su početkom lipnja 1903. ponovno izbili nemiri,⁶⁷ na što je odmah reagirala i Dalmacija.⁶⁸

Uvidjevši da se nema kud, vladi u Beču nije preostalo drugo nego da, primjenjujući oprobani princip »promoveatur ut omoveatur«, konačno makne Khuena iz Hrvatske.⁶⁹

Odlazak omraženog bana iz Hrvatske, koji unatoč moćnom zaleđu Pešte i Beča, »preko mamelučkog stada starih odmetnika i novih polizavaca, preko husarskog bespravlja i nasilja, nije uspio da od autonomne hrvatske države stvori magjarsku provinciju«,⁷⁰ dočekan je u Hrvatskoj i Dalmaciji kao trijumf čvrste narodne volje, upravo kao dokaz nemoći sistema i režima, da metodama terora i grube vojničke sile slomi otpor jedinstvenog naroda protiv tiranije.

No nade vladajućih vrhova da će se situacija u hrvatskim zemljama micanjem Khuena smiriti, izjalovile su se, jer su uskoro u Dalmaciji izbili novi neredi i demonstracije.

⁶³ TAO — A. Trumbić — Supilu, Split 24. XII 1903, javlja, da je Odboru stiglo mnogo molbi »sa pretjeranim zahtjevima« pa ga moli da izvidi stvarne potrebe i predloži svotu.

⁶⁴ TAO — Supilo — Trumbiću, Rijeka 3. VII 1903: »U Ludbregu je sada velika nevolja. Treba poslati pomoć. Ne znam ovamo i za pouzdanu osobu, ali najbolje da se pošalje preko Podružnice Ljubljanske Kreditne Banke u Splitu na I Hrvatsku Štedionicu Zagreb za poznatog prijatelja iz Azije sa nalogom da odmah pošalje u Ludbreg obiteljima zatvorenih kroz poštnu osobu. Pošaljite jedno 1000—800 kruna. Tamo je vrlo zlo.«

⁶⁵ TAO — Ante Barač, kateheta iz Brda, pismom od 20. XII 1903, nakon primtka potpore za 24 zatvorenika od 500 kruna, toplo zahvaljuje Odboru u Splitu: »Budite uvjereni da ovo bratsko ponašanje Dalmatinaca prama ovoj nastradaloj braći, da je tako zadužilo svu poštnu Banovinu, te je ovo jedan od najvećih i naj-svečanijih momenata u povijesti jedinstva našega naroda«.

⁶⁶ TAO — Taj zaključak donio je Odbor 30. IX 1905. na sastanku svih hrvatskih zastupnika iz Banovine, Istre i Dalmacije. Navedena svota predana je Đačkom pripomoćnom društvu u Pazinu 12. VI 1907. U zahvalnom pismu Društvo se prisjeća teških dana koje je Hrvatska proživjela 1903. pa zaključuje: »Kršna Dalmacija sa starodrevnim Splitom na čelu podigla prva moćan složan glas«.

⁶⁷ *Narodni list*, Zadar, 1. VI 1903. Velike demonstracije u Zagrebu sa preko 3000 sudionika. Policija napala, ranjeno 5 među njima 2 redara. Iste večeri u 18 sati prigodom dočeka slovenskih učitelja 15000 demonstranata pratilo Slovence. Policija pokušala rastjerati — uzalud. Demonstranti demolirali mađarski Casino, uredništvo *Narodnih Novina*, te stan podbana Krajčovicza. Rezultati: ranjeno 10 redara, 30 demonstranata, teško ranjenih 3, uhapšeno 80 osoba.

⁶⁸ *Isto*, 3. VI 1903, 6. VI 1903, 10. VI 1903.

⁶⁹ *Isto*, 1. VII 1903. — ... »Khuen ode ... «!

Tako, neposredno po objavljenoj vijesti o odlasku Khuena Heder-varyja, 5. srpnja 1903, a prigodom proslave blagdana slavenskih apo-stola Cirila i Metodija, »kojoj je prisustvovalo veliko mnoštvo naroda« i to »većinom učenici Gimnazije i Realke« priređene u Gradskom pe-rivoju, velike protuaustrijske demonstracije, koje su dosegle kulmina-ciju pred kraj svečanosti, kad su se »čuli iz mnogo grla poklici 'Živio kralj Petar Karagjorgjević, Živila sloga srpska, Pereat Pejačević, Abzug Körber'«. Iako su »svi vikali«, ipak su se posebno isticali »profesor Stefanini, Frano Zavoreo, pa gimnazijski učenik Gasperini«. ⁷¹

Prijavu općinskog redara Luke Rogulića potvrdili su i njegovi dru-govi, općinski redari Ivan Falović i Marin Mandić, koji je međutim jedino prepoznao Franu Zavoreo. ⁷²

Izvještavajući Namjesništvo u Zadru »c. k. namjesništveni Sa-vjetnik upravitelj kotarskog poglavarstva u Splitu« dr Madirazza, opšir-no opisuje ove demonstracije, posebno ističući političko raspoloženje Splićana u »najnovijem smjeru pri izgredima i demonstracijama«. U tom izvještaju poglavar kao naročito opasno konstatira da su se, osim poklika Petru Karagjorgjeviću i Srbiji, začuli i poklici »Živjela Velika Hrvatska, Živjela ujedinjena Hrvatska, Živjela sloga Srba i Hrvata, Pereat Körber, Pereat Hedervary, Abzug Körber, Doli Pejačević«.

Na ovo su općinski redari intervenirali, i tom prilikom »između naj-većih vikača i izgrednika« uhapsili »odvjetničkog pisara Jozovića te maturanta privatistu Rotonda«, dok je »redarstveni povjerenik dao još uhapsiti Ravnika Miju, Šimunova, pisara kod odvjetnika dra Mihalje-vića«, te nekog Kirigina, koji je, međutim, iskoristio gužvu i »putem u zatvor« uspio pobjeći.

Tada se desilo ono što je posebno pogodilo osjetljivost ovog au-strijskog upravnog činovnika. Naime, kad je za uhapšene intervenirao dr Smodlaka, načelnik Vicko Milić »sa nepojmljivom slabošću« pustio je na slobodu »od općinskog redarstva zakonito uhapšene Jozovića i Rotonu«. Time je — ističe Madirazza — samo »još više porastao upliv i postala još veća popularnost dra Smodlake, koji je pred prostim narodom dokazao da on zapovijeda više nego načelnik, te da može i vrata od zatvora, možnom svojom besjedom raztvoriti dati«.

Policijski komesar Persić podnio je na to prijavu kotarskom po-glavaru, pa, tvrdeći da je »demonstracija u parku bila časomice loka-lizirana«, moli poglavara za instrukcije, kako dalje postupati. Poglavar Madirazza u odgovoru komesaru odobrava njegove postupke, te naređuje »da se svakom daljnjem izgredu i sakupljanju svjetine najodlučnije na put stane«.

Demonstracije su se međutim — nastavlja poglavar — ponovile negdje oko pola noći, a osim već spomenutih poklika padali su sada i poklici protiv »općine, načelnika i redarstva«. Pojava pak komesara Persića izazvala je »silno zviždanje«, pa je komesar naredio da se »raz-tjera svjetina sa trga«. Demonstranti su se, međutim, preselili na Obalu, gdje su pred »Kavanom napali na dva pisara njemačke narodnosti«, pa jednoga od njih, nekoga Dedela »izlemaše«, dok je drugi, Lokaj

⁷¹ HAZd — 1903. P. s. fasc. 651. Busta XI 2, Split 7. VII 1903. — Prijava op-

»zamolio od povjerenika Persića da mu dade eskortu da ga prati kući«, što je i učinjeno. Negdje oko 1 sat poslije pola noći grad se smirio.

No sutradan oko 9 sati načelnik Milić, »kao da mu nije dosta što se pokazao tako slabim pri sinočnem izgredu«, zatražio je od »povjerenika Persića neka pušti na slobodu uhapšenika Ravnika«. Na prijavu komesara poglavar Madirazza je »naredio da zakoniti postupak bude svoj redoviti tok imati, bez osvrćati se najmanje na take preporuke«.

Međutim, na to je sa svoje strane dr Smodlaka otpočeo akcijom, zahtijevajući »da svi obćinski redari budu odmah otpušteni iz službe«.

Zaleći se na neodlučnost načelnika Milića poglavar kritizira njegove postupke, držanje, jer ono »ne pruža nikakvo jamstvo, pak da bi se i to dogoditi moglo, da obćinski redari koji su ovaj puta vršili svoju službu zakonito i po propisu budu otpušteni iz službe«, što bi svakako išlo na ruku sudionicima u izgredima, »eda ubuduće budu još slobodniji«. A ti ekscesi, ističe poglavar Madirazza, »traju u Spljetu već ima mjesec i po dana, tako da samo naporom i sveudiljnom radu, nadzoru i skrajnom uztrpljivošću ove c. k. Vlasti ima se zahvaliti, ako se do sada nije došlo do groznog krvoprolića«.

Poglavar, međutim, drži da će ove demonstracije »još trajati, novim preduzetim smjerom fuzije svih hrvatskih stranaka i zbliženja sa Srbima. Do sada« — konstatira poglavar. — »bile su iste naperene protiv magjarskoj vladi i banu Khuenu, ali već se je žalibože obistinilo ono što sam predviđao, te se sada sve to više razvijaju izgredi i demonstracije proti c. k. austrijskoj vladi ne samo, nego su iste postale uprav sediciozne sa uzklicama Živio Petar Karagjorgjević i Živila Srbija.«

Zbog svega toga, a s obzirom na to da nema povjerenja u općinsko redarstvo, poglavar moli Namjesništvo »neka bude stavljeno na raspoloženje 6 oružanih zakletih c. k. redarstvenih stražara, dodijeljenih barem privremeno iz Trsta«, a to pogotovo jer žandarmerija« po svojoj službenoj instrukciji pri ekscesima i izgredima mora se ograničiti na same opomene, a pošto vidi se da ne može upotrebiti druga ozbiljna sredstva, dolazi se do ismijehavanja istih javnih službenika«.

Ovo traženje poglavar obrazlaže nuždom za održavanje reda i mira, »pošto od načelnika pak u obće od oprave obćinske i od obćinskog redarstva nije se više nadati uspješnoj pomoći«. ⁷³

Zahtjev splitskog kotarskog poglavara da se u grad dovede državna policija najrječitije ilustrira nemoć sistema da spriječi prirodni proces narodnog osvješćivanja i tako suzbije plimu nagomilanih suprotnosti koje su već dobrano načele zgradu preživjelog državnog organizma Monarhije, koja je već odavno izgubila svaki *raison d'être*.

Sposobnost i zrelost političkog vodstva u Dalmaciji, koje je znalo kamo smjera i čemu teži u datoj političkoj stvarnosti, dolazi do izražaja i u zaključcima prihvaćenima na skupu stranačkih prvaka iz Dalmacije u Splitu krajem studenoga 1903. Na tom skupu, kome su prisustvovali među ostalima Trumbić, Smodlaka, Grgić, iz Dubrovnika Čingrija, iz Korčule Arneri, pa Štambuk i dr., ⁷⁴ predložen je dnevni red kojim

⁷³ HAZd — na istom mjestu. — Izvještaj »c. k. Namjestvenišskog Savjetnika upravitelja Kotarskog Poglavarstva« dra Madirazze, Nr. 487, Split dne 6. srpnja 1903.

⁷⁴ HAZd — na istom mj. — Kotarsko Poglavarstvo Split — Namjesništvu u Zadru, Nr 786/res., Split, 28. novembra 1903. — navodi tekst brzojava upućenih dru Melku Čingriji — Dubrovnik, načelniku Arneriju — Korčula i zastupniku Štam-

su obuhvaćena najvažnija pitanja političke budućnosti Dalmacije i Hrvatske. Na dnevni red postavljeno je tako jezično pitanje, pitanje vinske klauzule, pa ono ujedinjenja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, zatim promicanje novih odnosa prema Srbima i Talijanima — sve pitanja u duhu politike novog kursa, koju je inicirao i odlučno zastupao Frano Supilo.⁷⁵

U cilju ostvarenja ovog programa na skupu je zaključeno da treba razviti sistematičnu aktivnost u tisku, te pripremiti proglas na narod, a osobito angažirati svećenstvo. Na skupovima koji će pretresati ovaj program treba najoštrije istupati u protuaustrijskom i protudinastičkom pravcu. U slučaju zabrane ili raspuštanja nekog od ovih skupova treba se najodlučnije svim sredstvima suprotstaviti. Ako pak dođe do sukoba s organima vlasti, treba osigurati pomoć žrtvama i njihovim obiteljima. Čitavu ovu aktivnost treba pokrenuti iz Šibenika, jer se tamo može računati na »sirovu i raspaljivu svjetinu«, a pogotovo na »očigledno, naglašeno nepatriotsko držanje općinskog zastupstva, grada u kojemu 18. kolovoza (rođendan cara Franje Josipa, op. J. G.) po prvi put na zgradi općinske vijećnice, nije bila istaknuta austrijska zastava«. Pri svemu tome računa se da »politička vlast u Šibeniku, neće nastupiti u početku sa svom strogošću«.

Kako će se pak razviti veoma živa politička agitacija, nije isključeno da »Urotnici« (Verschworene) vjeruju da će istodobno izbiti manifestacije u Italiji i okupiranim (Bosna i Hercegovina, op. J. G.) područjima.«

Zaključujući izvjestitelj se žali da je »vrlo teško nešto poblize saznati, jer navedene osobe vrlo oprezno djeluju«.⁷⁶

Na ovaj povjerljivi izvještaj o skupu u Splitu i njegovim zaključcima namjesnik Handel je iz Zadra uputio »svim Kotarskim poglavarstvima u Pokrajini«, detaljan »strogo povjerljivi« (»streng vertraulich«) cirkular s instrukcijama kako postupati u pojedinim slučajevima. Tako, u prvom redu, a za slučaj da vlasti budu primorane upotrebiti silu, treba postupati da se na svaki način izbjegne stvaranje eventualnih »narodnih mučenika« (»Nationale Märtyrer«), da bi se na taj način izazivačima oduzele mogućnosti da se time koriste u svojoj političkoj kampanji.

Isto tako u toj okružnici daju se uputstva kada i pod kojim uvjetima dopuštati održavanje takvih skupova, kao i o vladanju na njima. U zaključnim »općim uputstvima« Namjesništvo traži da nadležni kotarski poglavari odmah dostave popis s imenima svih onih državnih službenika, učitelja i svećenika, protiv kojih se u tom času ne vodi nikakav kazneni postupak, »ali koji se na ovakvim zabranjenim ili raspuštenim skupovima ne odazovu pozivu, da napuste skup i dalje na njemu ostaju.«⁷⁷

Tim i takvim mjerama pritiska pokrajinske vlasti i organi pokušavali su, iako za kratko, odgoditi ali ne i spriječiti neminovni rasap Monarhije.

⁷⁵ Ivo Perić, *n. dj.*, str. 91.

⁷⁶ HAZd — na istom mj. — Izvještaj Kotarskog Poglavarstva u Splitu — Namjesništvu u Zadru, 30. XI 1903, Nr. 787/ris.

⁷⁷ HAZd — na istom mjestu — Namjesništvo u Zadru — Kotarskim Poglavarstvima — Nro 11/geh — Strengvertraulich — Zadru 3. XII 1903

Julije Grabovac: THE YEAR 1903 IN DALMATIA

Summary

The upheavals taking place in the countries of the South Slavs deeply influenced the national, political, social and economic life of the Balkan Slavs, especially the Croats, both in Civil Croatia and in Dalmatia.

The disorders in Civil Croatia following the forcible Hungarization accompanied by brutal exploitation of material resources and by national oppression, had an immediate echo in Dalmatia. Moved by the impulses from Civil Croatia, demonstrations in Dalmatia lasted two months. The movement of solidarity with the brothers behind Velebit turned from anti-Hungarian into anti-Austrian, with obvious tendencies to demolish the old Monarchy in order to liberate and unite all Croatian countries and form one country with the neighbouring South Slavs.

The initiative in the fight was taken by Split, the natural centre of Dalmatia. The political and party leaders of the city directed the demonstrators. They also organized money collections for the victims of the demonstrations. The action was also supported by the Croatian immigrants in the USA and in other parts of the world, and thanks to the activity of the headquarters in Split substantial sums of money from abroad were used to alleviate the afflictions in Civil Croatia.

At the same time the situation in Civil Croatia became known abroad, especially in European countries, and the aims of the struggle against the hegemonistic rule of Budapest and Vienna were published in the leading European newspapers.

The demonstrations forced the government in Vienna to remove Ban Khuen from Croatia, but it did not satisfy Dalmatia. Its united political and party leaders, at the meeting in Split at the end of November, 1903, accepted the programme of the »new course« policy. It left no doubts as to the undivided national strategy towards Vienna and Budapest, aiming at achieving the national ideal of liberation and union of all South Slavs in one country.